

Wstęp

Spółeczność międzynarodowa boryka się współcześnie z wieloma ogromnymi wyzwaniem, m.in. ze znaczną skalą naruszeń praw człowieka, z nieustannymi konfliktami zbrojnymi oraz rosnącą liczbą ofiar. Waga tych problemów zmusza do refleksji nad zadaniami stojącymi przed ową społecznością i nad rolą prawa międzynarodowego. Za jedne z największych sprawdzianów skuteczności prawa międzynarodowego należy uznać zapobieganie poważnym naruszeniom praw człowieka, a w razie ich wystąpienia – ochronę ofiar. Społeczność międzynarodowa powinna dążyć do zminimalizowania szkód i traumy pokrzywdzonych, a także do zapewnienia im sprawiedliwości oraz właściwej ochrony i realizacji ich praw. Ma to znaczenie zwłaszcza w obliczu ogromnego dramatu ludzkiego, który wiąże się z każdą ofiarą. Krewni – choć stracili swoich najbliższych – nie porzucili nadziei, że ich ból i cierpienie zostaną dostrzeżone, a sprawcy poważnych naruszeń praw człowieka będą ukarani. Niemniej z pola widzenia społeczności międzynarodowej bardzo często umyka kwestia szkód i krzywd, jakich doznają członkowie rodzin ofiar, mimo że mamy do czynienia z problemem na skalę światową. W 2019 roku podczas wystąpienia na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. promocji prawdy, sprawiedliwości, reparacji i gwarancji niewystępowania naruszeń w przyszłości¹ podkreślił, iż ofiary i ich rodziny nierzadko są stawiane poza nawiasem wymiaru sprawiedliwości. Próby dochodzenia przez nich swoich praw na drodze sądowej w poszczególnych państwach są nie tylko oceniane negatywnie, ale wręcz marginalizowane i ignorowane². Tymczasem odpowiednie zagwarantowanie oraz poszanowanie praw bezpośrednich poszkodowanych i ich krewnych jest obowiązkiem państw wynikającym wprost z prawa międzynarodowego. Takie założenie legło u podstaw zasadniczego problemu badawczego zgłębianego przez autorkę monografii: jaki jest standard ochrony członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego?

Ofiary poważnych naruszeń praw człowieka znalazły się w centrum zainteresowania społeczności międzynarodowej stosunkowo niedawno, gdyż dopiero

---

¹ Tytuły aktów prawnych oraz nazwy organów, które nie mają obowiązującego tłumaczenia na język polski, autorka podaje w przekładzie własnym, na ogół zgodnym z nazewnictwem powszechnie stosowanym w literaturze przedmiotu.

² *Report of 2019 of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence*, 11.07.2019.

na początku lat 80. XX wieku. Spowodowane było to falą demokratyzacji w państwach Ameryki Łacińskiej oraz działalnością międzyamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka, a zbiegło się w czasie z przyjęciem w 1985 roku na forum Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych Deklaracji o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy. Projekt deklaracji opracowało Światowe Towarzystwo Wiktyimologii (World Society of Victimology), które od końca lat 70. XX wieku podejmowało wysiłki na rzecz zagwarantowania pokrzywdzonym właściwego statusu i poszanowania ich praw. Kolejne dokumenty, o charakterze zarówno uniwersalnym, jak i regionalnym, ukazywały rosnącą konieczność uregulowania statusu ofiar i uwzględnienia ich potrzeb w procesie rozliczania odpowiedzialnych za naruszenia praw człowieka. Ponadto rozszerzono krąg osób uprawnionych do tego statusu w świetle prawa międzynarodowego. W 2005 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję nr 60/147: Podstawowe zasady i wytyczne w sprawie prawa do środka odwoławczego i reparacji dla ofiar poważnych naruszeń prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego, w której zawarto definicję ofiary obejmującą zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich pokrzywdzonych. Takie ujęcie analizowanego zagadnienia pojawiło się jednak już wcześniej w praktyce organów ochrony praw człowieka, zwłaszcza w systemie międzyamerykańskim. Organy te od wielu lat prezentują bowiem stanowisko, zgodnie z którym członkowie rodzin ofiar poważnych naruszeń praw człowieka również doznają ogromnego cierpienia, a w konsekwencji są uprawnieni do statusu pokrzywdzonych oraz do skutecznej ochrony ich praw. O znaczeniu omawianego zagadnienia świadczą nie tylko uchwały i bogate orzecznictwo organów ochrony praw człowieka, lecz także praktyczne wytyczne opracowywane przez organizacje pozarządowe. Przykładem mogą być zalecenia International Commission of Jurists (Międzynarodowej Komisji Prawników) z 2016 roku pt. *Enforced Disappearance and Extrajudicial Execution: The Rights of Family Members. A Practitioners' Guide* (Wymuszone zaginięcia i pozasądowe egzekucje. Prawa członków rodziny. Przewodnik dla praktyków).

Prawa ofiar i członków ich rodzin są ściśle związane z ogólną ochroną praw człowieka, przeto właściwe ich rozumienie jest możliwe przede wszystkim w kontekście prawa międzynarodowego praw człowieka; dlatego też regulacje owego prawa oraz praktyka międzynarodowych organów ochrony praw człowieka stanowią kanwę badań przeprowadzonych przez autorkę. W rozważaniach nie można jednakże pominąć międzynarodowego prawa karnego, które pozostaje w szczególnych relacjach z prawem międzynarodowym praw człowieka, fragmentacja prawa międzynarodowego nie wyklucza bowiem krzyżowania się ani przenikania wyodrębnionych z niego względnie samodzielnych części. To zaś rodzi pytania o ewentualne kolizje obu reżimów prawnych i o skuteczność przyjętych w nich regulacji. Niezbędne wydaje się zatem prowadzenie równoległych analiz dotyczących statusu prawnego członków rodziny oraz sposobu ochrony i realizacji ich praw na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego.

Tematem niniejszej monografii jest sytuacja prawna członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka. Takie ujęcie wynika wprost z przyjętych zamierzeń badawczych. Ofiarom naruszeń praw człowieka *in genere* poświęcono wiele opracowań zarówno w polskiej, jak i w zagranicznej literaturze przedmiotu. Tymczasem publikacji traktujących *explicite* o ofiarach pośrednich jest stosunkowo niewiele, co dowodzi, że owa grupa wciąż pozostaje nieco na ubożu rozważań naukowych. Taki sposób sformułowania tematu pozwolił skoncentrować badania na wyraźnie wskazanej kategorii osób – członkach rodziny – i zarazem ukazać zróżnicowane relacje prawne występujące pomiędzy tymi osobami. To z kolei znalazło przełożenie na obrany cel i na szczegółowe pytania badawcze stawiane w monografii.

Zasadniczym celem analiz była rekonstrukcja standardu ochrony członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka na tle porównawczym: w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa karnego. W związku z tym badania prowadzono na dwóch przenikających się płaszczyznach. Po pierwsze, dotyczyły one statusu prawnego ofiar i służyły wykazaniu, czy członkowie rodziny są na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego uznani za ofiary poważnych naruszeń praw człowieka. Po drugie, zmierzały do ustalenia, czy oba reżimy prawne zapewniają członkom rodziny ochronę i stosowne prawa, a także możliwość odpowiedniej realizacji tych praw. Dzięki owym analizom określono, czy w kontekście krzyżowania się prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa karnego członkom rodziny przysługuje w obu reżimach równie skuteczna ochrona.

Książka podzielona została na trzy części, z czego pierwsza ma charakter porządkująco-wyjaśniający. Nakreślony powyżej cel pracy wymagał zdefiniowania kluczowych pojęć, czyli „poważnych naruszeń praw człowieka” i „rodziny”, gdyż nie posiadają one definicji legalnej, mogą zatem rodzić wiele wątpliwości. Analizy miały więc na celu uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania: W jaki sposób na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka rozumiane są „poważne naruszenia”? Czy każde naruszenie praw człowieka może być uznane za poważne? Co jest determinantą pozwalającą zakwalifikować dany czyn jako poważne naruszenie praw człowieka? Czy pojedynczy akt stanowi takie naruszenie, czy muszą one być popełniane masowo? Z powodu braku traktatowej definicji poważnych naruszeń praw człowieka zbadane zostały akty *soft law*, praktyka organów ochrony praw człowieka, a także poglądy przedstawicieli doktryny. Doprowadziło to autorkę do zaproponowania własnej definicji poważnych naruszeń praw człowieka i do wskazania, które czyny spełniają wyróżnione przesłanki. Z racji krzyżowania się prawa międzynarodowego praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego należało też ustalić, czy owe poważne naruszenia noszą znamiona zbrodni międzynarodowych, a ponadto określić ewentualne sytuacje konfliktowe związane z tym zagadnieniem.

Pogłębianych analiz wymagało również pojęcie „rodzina”, także niemające traktatowej definicji. Taki stan rzeczy pozwolił wyodrębnić szereg problemów

badawczych, których wyjaśnienie było fundamentalne dla dalszych rozważań. Ustalono więc, po pierwsze, kto (w świetle regulacji prawnomiędzynarodowych) może być uznany za członka rodziny, po drugie, czy organy ochrony praw człowieka mogą wpływać na krajowe definicje tego pojęcia oraz czy mogą przyjmować własne. Wreszcie – postanowiono sprawdzić, czy sposób definiowania rodziny może wpływać na efektywność ochrony przyznawanej owej grupie społecznej. W tym celu przeanalizowano regulacje i praktykę organów uniwersalnego oraz regionalnych systemów ochrony praw człowieka, co umożliwiło zidentyfikowanie podobieństw i różnic w sposobie interpretowania rodziny. W tym kontekście zbadane zostało również, czy zakaz dyskryminacji (wyrażony w wielu aktach prawa międzynarodowego praw człowieka) powinien mieć zastosowanie przy definiowaniu owego pojęcia.

Drugą część pracy poświęcono statusowi prawnemu członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego. Tutaj podstawowym celem badań było ustalenie roli międzynarodowych organów (ochrony praw człowieka i karnych) oraz komisji prawdy w kształtowaniu wspomnianego statusu. Analizy prowadzono w odniesieniu do wybranych naruszeń, co pozwoliło ustalić, czy istnieje określony standard ochrony na poziomie uniwersalnym i regionalnym. Ponadto spróbowano odpowiedzieć na pytanie, czy któryś z krewnych jest uznawany za ofiarę szczególnie wrażliwą w przypadku omawianych tu pogwałceń. Z kolei dzięki zbadaniu postanowień wybranych komisji prawdy nie tylko zweryfikowano, czy ich ustalenia pozostają w zgodności ze stanowiskiem wyrażanym przez międzynarodowe organy ochrony praw człowieka, ale także stwierdzono, czy nie wchodzi one w konflikt kompetencyjny. Przyjęta w pracy klasyfikacja komisji prawdy umożliwiła ustalenie, czy sposób ich powołania wpływa na standard ochrony przyznany przez nie członkom rodziny. Przeanalizowawszy zaś dorobek międzynarodowych trybunałów karnych, wyjaśniono, czy posiadają oni status ofiar również w międzynarodowym prawie karnym. Ponadto wykazano, czy sytuacja prawna krewnych jest porównywalna w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa karnego.

Kolejny problem badawczy, ujęty w części trzeciej monografii, dotyczy praw członków rodziny. Przyznanie krewnym jedynie statusu ofiar wydaje się bowiem niewystarczające – dopiero gwarancja i należyta realizacja ich praw przez organy państwowe i międzynarodowe pozwalają na zapewnienie im odpowiedniego standardu ochrony. Zostało to wyrażone wprost m.in. w Podstawowych zasadach i wytycznych w sprawie prawa do środka odwoławczego i reparacji dla ofiar poważnych naruszeń prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego. Zgodnie z tą uchwałą ofiary zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio posiadają określone prawa, co zrodziło wiele pytań o zakres przedmiotowy owych praw, ich charakter i źródła. W monografii przeanalizowano prawa członków rodziny i podjęto próbę ustalenia, czy są niezależne od istnienia i realizacji praw ofiar bezpośrednich.

W pierwszej kolejności skoncentrowano się na prawie do ochrony rodziny oraz poszanowania życia rodzinnego. Wydaje się, że w przypadku omawianej grupy społecznej ma ono nadrzędny charakter, nie ulega bowiem wątpliwości, iż każda ingerencja w strukturę i jedność rodziny narusza podstawowe prawa jej członków. Prawo międzynarodowe praw człowieka jest w tym aspekcie dla państw źródłem zobowiązań o charakterze negatywnym i pozytywnym: państwa nie tylko są zobligowane do powstrzymania się od nieuzasadnionych i bezprawnych ingerencji w życie rodzinne jednostki, ale także mają obowiązek chronić to życie i zapewniać rodzinie możliwość swobodnego rozwoju. Tymczasem poważne naruszenia praw człowieka stwarzają bezpośrednie zagrożenie dla rodziny. Badania miały więc na celu ustalenie, w jaki sposób analizowane tu pogwałcenia naruszają prawo do poszanowania życia rodzinnego krewnych ofiar bezpośrednich oraz jakie czynności państwo winno podjąć, by przeciwdziałać tym naruszeniom.

Autorka rozprawy skupiła się też na prawie członków rodziny do skutecznego środka prawnego. Jak wynika z praktyki organów ochrony praw człowieka, rozumiany jest on jako różnego rodzaju działania podejmowane w sytuacji rzeczywistych lub potencjalnych naruszeń praw człowieka; należało zatem zidentyfikować zakres tych działań w ujęciu materialnym oraz proceduralnym. Ponadto zbadano, czy prawo do środka prawnego może być uznane za podstawowe prawo każdego człowieka, a w dalszej kolejności spróbowano określić, w jaki sposób powinno być skutecznie gwarantowane i realizowane. W tym kontekście najistotniejsza okazała się analiza pracy organów ochrony praw człowieka, które w odpowiedzi na skargi indywidualne dokonują oceny i wykładni właściwości i efektywności wysiłków podejmowanych przez konkretne państwa w razie poważnych naruszeń praw człowieka.

W następnym rozdziale przeanalizowane zostało prawo do prawdy. Podstawowym celem badawczym było ustalenie charakteru tego prawa i jego treści w odniesieniu do omawianych pogwałceń. Wątpliwości bowiem wciąż wzbudza niezależność prawa do prawdy od innych praw członków rodziny, przede wszystkim dlatego, iż początkowo łączone było z prawem do informacji lub z prawem do reparacji. Obecnie jednak organy ochrony praw człowieka coraz częściej wskazują na autonomiczność prawa do prawdy oraz na jego kluczowe znaczenie w procesie rekonyliacji. Zbadano więc, jaką rolę odpowiednia realizacja owego prawa odgrywa w pojednaniu w wymiarze indywidualnym i kolektywnym. Analizy dotyczące prawa do prawdy w znacznej mierze opierały się na raportach komisji prawdy, których zasadniczą funkcją jest ustalanie faktów na temat naruszeń praw człowieka. Z kolei porównanie stanowisk tych komisji z dorobkiem organów ochrony praw człowieka (uniwersalnych i regionalnych) pozwoliło stwierdzić, czy są one zgodne co do charakteru i treści owego prawa. Ponadto w rezultacie wskazano, w jaki sposób organy ochrony praw człowieka postrzegają obowiązki państw wynikające z prawa do prawdy w przypadku omawianych tu naruszeń. Analizy te byłyby jednak niepełne bez odniesienia się do międzynarodowego prawa karnego, co zrodziło kolejne pytania badawcze. Po pierwsze, należało wyjaśnić, jak prawo do prawdy interpretują międzynarodowe trybunały karne, zwłaszcza w kontekście

indywidualnej odpowiedzialności karnej. Po drugie, niezbędne okazało się sprawdzenie, czy międzynarodowe trybunały karne dopuszczają udział członków rodziny w prowadzonych postępowaniach, a tym samym umożliwiają im poszukiwanie prawdy o okolicznościach towarzyszących zbrodniom. Wreszcie po trzecie, konieczne było określenie, czy sposób i skuteczność realizowania prawa do prawdy przez rzeszne trybunały różnią się od praktyki organów ochrony praw człowieka.

Ochrona ofiar wiąże się także z zagwarantowaniem właściwych środków naprawczych, co znalazło wyraz w bogatym dorobku organów ochrony praw człowieka. W pierwszej kolejności więc analizy miały na celu ustalenie, czy reparacje postrzegane są jedynie jako obowiązek państwa, czy ujmowane są również jako prawo ofiar, wliczając członków rodziny. Jest to szczególnie istotne w związku z postanowieniami Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania i Międzynarodowej konwencji w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem; w aktach tych bowiem wprost oświadczone, że ofiary mają prawo do należytego zadośćuczynienia. Podobne rozstrzygnięcia zawarto w Podstawowych zasadach i wytycznych w sprawie prawa do środka odwoławczego i reparacji dla ofiar poważnych naruszeń prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego. Autorka książki postanowiła zatem wykazać, jak określone środki naprawcze rozumiane są w odniesieniu do ofiar poważnych naruszeń praw człowieka, i podjęła się odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest zagwarantowanie owym ofiarom wszystkich rodzajów reparacji, gdyż kwestii tej towarzyszą znaczne wątpliwości (zwłaszcza w przypadku restytucji). Ustaliła też, czy istnieją różnice w sposobie gwarantowania i realizowania pozostałych środków naprawczych (odszkodowanie, satysfakcja, rehabilitacja) w zależności od systemu ochrony praw człowieka, a ponadto przyjrzała się roli komisji prawdy w procesie zapewniania reparacji członkom rodzin ofiar. Analizy dotyczące owego prawa objęły również dorobek międzynarodowych trybunałów karnych. Miało to na celu stwierdzenie, czy ich statuty (w szczególności trybunałów *ad hoc* i Międzynarodowego Trybunału Karnego) uwzględniają obowiązek zasądzania środków naprawczych oraz czy ewentualny katalog tych środków jest tożsamy z reparacjami w prawie międzynarodowym praw człowieka. Dodatkowo zbadano, jak realizowane są reparacje w kontekście indywidualnej odpowiedzialności sprawców. Dzięki podejściu komparatystycznemu określono, czy członkowie rodzin ofiar mogą z taką samą skutecznością dochodzić prawa do reparacji przed organami ochrony praw człowieka i przed międzynarodowymi trybunałami karnymi. Spróbowano też wykazać, czy poszczególne środki naprawcze mają identyczną wartość dla członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka, czy może któryś uznać należy za skuteczniejszy lub bardziej doniosły.

Ostatnim z praw analizowanych w monografii była gwarancja niewystępowania naruszeń w przyszłości (ang. *guarantee of non-repetition*). Ujęcie jej jako odrębnego prawa członków rodziny wciąż budzić może pewne wątpliwości, wynikające przede wszystkim z nieostrości tego prawa, a także z jego ukierunkowania na przyszłość. W Zasadach dotyczących ochrony i promowania praw człowieka

przez walkę z bezkarnością wprost wskazano jednak na niezależny charakter gwarancji i podkreślono konieczność zapewnienia ofiarom nienarażenia na powtórny wiktymizację. W tym celu państwa winny podejmować działania prewencyjne. Postanowiono więc ustalić, jakie konkretnie kroki trzeba poczynić, aby poważne naruszenia praw człowieka nie były popełniane w przyszłości, oraz czy zapewnienie gwarancji niewystępowania naruszeń w przyszłości jest możliwe za pomocą samych zmian legislacyjnych, czy nieodzowne są też inne posunięcia. Analizy te wydają się niezwykle istotne i aktualne, gdyż organy ochrony praw człowieka coraz częściej odwołują się właśnie do prawa ofiar do zapewnienia ochrony przed ponownymi naruszeniami. Przykładem mogą być zalecenia Komitetu Praw Człowieka formułowane w odpowiedzi na raporty państw oraz raporty Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. promocji prawdy, sprawiedliwości, reparacji i gwarancji niewystępowania naruszeń w przyszłości, w których wskazuje się na obowiązek państw dotyczący przeciwdziałania kolejnym naruszeniom. Ustalenie, w jaki sposób władze krajowe realizują tę powinność, jest zatem kluczowe dla tworzenia należytego standardu ochrony ofiar i członków ich rodzin.

Dzięki analizie powyższych kwestii oraz udzieleniu odpowiedzi na postawione pytania został osiągnięty zasadniczy cel pracy: zrekonstruowanie standardu ochrony członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka. W rezultacie udało się zidentyfikować braki w sposobie ochrony krewnych i realizacji ich praw zarówno na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka, jak i na gruncie międzynarodowego prawa karnego. To z kolei pozwoliło stwierdzić, czy istniejący stan prawny jest wystarczający, czy niezbędne są określone zmiany.

Analiza owej problematyki wymagała zastosowania przede wszystkim metod dogmatycznej i prawnoporównawczej. Pierwszą wykorzystano do zbadania źródeł prawa międzynarodowego, w tym relewantnych postanowień umów międzynarodowych oraz uchwał organów organizacji międzynarodowych. Dużo uwagi poświęcono bogatemu dorobkowi międzynarodowych trybunałów praw człowieka i międzynarodowych trybunałów karnych. W tym celu skorzystano przede wszystkim z internetowych baz orzeczniczych, m.in. z bazy Międzypaństwowej Trybunału Praw Człowieka (CORTEIDH), Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (HUDOC) i Międzynarodowego Trybunału Karnego. W monografii przedstawiono również analizy raportów wybranych komisji prawdy, a także szeregu wytycznych i instrukcji organów międzynarodowych, które to wytyczne wywarły istotny wpływ na analizowane zagadnienie. Działalność tych organów została zbadana do 2021 roku, a przyjęte przez nie uchwały, zalecenia i orzeczenia potraktowano jako zbiór zamknięty. Metoda prawnoporównawcza posłużyła z kolei do wykazania podobieństw i różnic w postrzeganiu członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów praw człowieka oraz międzynarodowych trybunałów karnych. Działania komparatystyczne umożliwiły ponadto ustalenie, czy status członków rodziny, a także sposób gwarancji i realizacji przysługujących im praw różnią się w zależności od regionu, kultury i ustroju społecznego.

Tematyka niniejszego opracowania nie była dotychczas przedmiotem pogłębionych analiz, nowatorskie jest też jej ujęcie. Dostępne publikacje (polskie i zagraniczne) skupiają się głównie na ofiarach bezpośrednich. Prezentowana monografia stanowi więc próbę uzupełnienia luki, jaką jest brak całościowego obrazu sytuacji prawnej członków rodziny jako ofiar poważnych naruszeń praw człowieka (zwłaszcza porównanie tej kwestii na gruncie prawa międzynarodowego praw człowieka oraz międzynarodowego prawa karnego). Jest również próbą przedstawienia aktualnej praktyki międzynarodowych organów ochrony praw człowieka, zwłaszcza bieżącej linii orzeczniczej międzynarodowych trybunałów praw człowieka. Rozważania te wzbogacone zostały o praktykę międzynarodowych trybunałów karnych i komisji prawdy. Przeprowadzone badania pozwoliły udowodnić, że poważne naruszenia praw człowieka pociągają za sobą dalekosiężne skutki i są źródłem wiktyimizacji nie tylko ofiar bezpośrednich, ale także członków ich rodzin i całego społeczeństwa. Zapewnienie im odpowiedniej i efektywnej ochrony wymaga zaś kompleksowych rozwiązań, wykraczających poza poszczególne fragmenty prawa międzynarodowego.